

BİR TUTAR(LI/SIZ)LIK ÖRNEĞİ OLARAK KENDİ KENDİNİ ÇÜRÜTEN VARSAYIMLAR (SELF-REFUTING IDEA)

 Ceren OĞUZ KABADAYI*

ÖZET

Tümce veya metin boyutundaki ifadeler; dilin yapısına uygunluğunun yanında anlamsal olarak da bütünlük içindedir. Bu bütünlük, yapı özellikleri bakımından herhangi bir eksiklik veya yanlışlık barındırmasa da anlamsal olarak netlikten uzak olabilir. Bu muğlaklığın bir görüntüsü de önermenin ileri sürdüğü düşüncenin aynı zamanda kendisinin yanlışlığına işaret etmesidir. Bu tür ifadeleri karşılamak için self-refuting idea (kendi kendini çürüten varsayım) kavramı kullanılır. Bu kavramı çelişme, üçüncü hâlin imkânlılığı ve kendine gönderme gibi özellikleri temelinde paradoks kavramıyla ilişkilendirmek mümkündür. Bu tür ifadelerde tümcenin gönderimi kendisinedir ve bu gönderim neticesinde ortaya çelişki durumu çıkar. Dilsel açıdan ve metin boyutunda incelendiğinde bir ifadenin metnin iki ayrı yerinde, tümce boyutundaysa tümcenin ortaya koyduğu anlamda bir çelişki oluşturması, biçimsel olarak tutarsızlık gibi görünse de bu aslında bir anlam üretme çabasıdır. Bu çalışmada kendisine gönderimde bulunan, bunun neticesinde kendisiyle çelişen ve bu yolla örtük bir anlam ortaya koyan ifadelerin metinsellik ölçütlerinden tutarlılıkla ilişkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: metinsellik, tutarlılık, paradoks, çelişki, kendi kendini çürüten varsayım

Self-Refuting Ideas as an Example of Consistency / Inconsistency

ABSTRACT

Sentence or text-sized phrase created using language elements; In addition to being compatible with the structure of the language, it also has semantic integrity. However, this integrity may sometimes be semantically unclear, even if it does not contain errors related to structural features. Another aspect of this ambiguity is that the idea put forward by the proposition also points to its falsity. These are called self-refuting ideas. It is possible to associate this with the concept of paradox based on some features. From a linguistic perspective, this sentence creates a contradiction in meaning, which appears to be a formal inconsistency but is an attempt to create meaning. This study examines the relationship between statements that refer to themselves, thereby revealing implicit meaning and coherence, which is one of the criteria for textuality.

Key Words: textuality, consistency, paradox, contradiction, self-defeating idea

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırşehir / TÜRKİYE, ceren.oguz@ahievran.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Oğuz Kabadayı, C. (2024). Bir tutar(lı/sız)lık örneği olarak kendi kendini çürüten varsayımlar (self-refuting idea). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47), 535-546.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1414399>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 3 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 25 Mart / March 2024

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 25 Sayı: 47 / Volume: 25 Issue: 47

Giriş

Günlük kullanımda dilin yalnızca dilbilgisel kurallara uygunluğu ile varlık göstermesi değil, aynı zamanda anlamsal bir bütünlük sağlaması da beklenmektedir. Ancak metni oluşturan parçalar arasında birbiri ile bağdaşmayan, dilsel açıdan kusursuz görüldüğü hâlde çelişkili anlamlar ortaya koyan bağlamlar olabileceği gibi benzer bir durumla yalnızca bir tümcede karşılaşmak da mümkündür. Bu çalışmada ele alınan söz konusu kullanımlar da dilsel açıdan kurallı ancak anlamına bakıldığında oldukça karmaşık ve çelişkili olarak tanımlanabilecek yapılardır.

Bu tür ifadeler anlamsal olarak bir doğru ve yanlış birlikte temsil ederek ilk bakışta netlikten uzak olsa da dilsel bakımdan şu ölçütleri karşılar:

- i. Bir dilbilim ve dilbilgisi kuramına uygunluk
- ii. Dilbilgisine, bir dilin yapısına ait olma
- iii. Dilbilimsel ölçütlere uygun olma
- iv. Kavramlar arasında mantıklı, anlamlı bir ilişki
- v. Dilde kabul edilebilir olma
- vi. Dil birimlerinin sistemli ve tutarlı bir sıralama içinde kullanılarak anlam kazanması (Boz, 2020: 1).

Temel hatlarıyla söz konusu yapıları karşılamak için kullanılan bir kavram olarak *self-refuting idea* terimi, karşıladığı anlam çerçevesinde “kendi kendini çürüten varsayım” şeklinde Türkçeleştirilebilir. Ancak bu hususa ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Konu ile ilgili olarak Boz (2017: 233), terimsel boşlukların telafisi için tercih edilen ilk yolun çeviri olduğunu ancak çeşitli faktörlere bağlı olarak yapılan çevirilerin bilim alanlarında kaotik ortamlara sebebiyet verdiğini söylemektedir. Karaman (2009: 58) ise konuyla ilgili çalışmasında çeviri ile bir terim oluştururken anlam belirsizliğini önlemek önde gelmelidir, der. Bu sebeple öncelikle çalışmada ele alınan kavramın ne ifade ettiğinden bahsetmek gerekir.

1. Kendi Kendini Çürüten Varsayım (Self-Refuting Idea) Kavramı

Bu çalışmada dilsel açıdan ele alınan *kendi kendini çürüten varsayımlar* aynı zamanda felsefe alanının konusudur. Dolayısıyla “self-refuting idea” için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan biri de Putnam’a aittir. Putnam (1981: 7-8), bu kavram için “Kendi kendini çürüten varsayım, doğruluğu kendi yanlışlığını ima eden varsayımdır. Örneğin tüm genel ifadelerin yanlış olduğu düşünüldüğünde ortaya şu durum çıkar: Bu, genel bir ifadedir. Yani eğer doğruysa o zaman yanlış olmalıdır. Dolayısıyla yanlıştır. Bazen önermenin dile getirdiği varsayımın kendi yanlışlığını ima etmesi durumu varsa bu önermede ‘kendi kendini çürütme’den bahsedilir.” der.

Dilsel açıdan sorunsuz ancak anlamsal boyutta bir çelişki barındıran söz konusu yapıları somutlaştırabilmek adına bu kavramlarla ilişkili bazı unsurlara değinmekte fayda vardır. Öncelikli olarak bir ifadenin kendi kendini çürütmesi, dilsel bir söylem olarak ele alındığında, *paradoks* ile ilişkilendirilebilir. Bu ilişkiyi örneklendirmek adına “You have no reason to believe this sentences.” önermesine bakılabilir. Raymond (2006: 152) tarafından kaleme alınan *Self-Reference in All Its Glory* başlıklı çalışmada “Bu cümleye inanmak için hiçbir neden yok.” ifadesi için şöyle denir: “Bu cümleye inanmak için hiçbir nedeniniz yoksa o zaman ileri sürdüğünü düşünce gerçekten doğrudur ve bu da ona inanmak için iyi bir nedendir. Öte yandan buna inanmak için herhangi bir (iyi) nedeniniz varsa o zaman bu doğru olmalıdır, bu da ona inanmak için hiçbir nedeniniz olmadığı anlamına gelir. Bu bir paradokstur.” Kendine gönderimde bulunan bu tür yapıları paradoksa götüren ilişkiyi Durmaz (2014: 60) şöyle açıklar: “Günlük

hayatta kullandığımız bazı tümceler biz farkında olmasak bile kendi içinde çelişkili olabilir. Kendi içinde tutarlı olması gereken bir tümce eğer kendi kendini işaret ediyor ve çelişkili bir sonuca varılıyorsa; bu açıdan doğru kabul edildiğinde yanlış, yanlış kabul edildiğinde doğru sonuca varılıyorsa anlamsal bir paradoksla karşılaşmış demektir.”

Yukarıdaki örneklerden hareketle kendi kendini çürüten varsayımları paradoks kavramı ile ilişkilendirmek mümkündür.

1.1. Kendi Kendini Çürüten Varsayım - Paradoks İlişkisi

Paradoks kavramı şöyle tanımlanır: “Genel inançlara aykırı düşen önerme, sezgisel olarak kabul edilmiş olan öncüllerden yola çıkarak bu öncüllerden tümdengelimsel akıl yürütme ile ya bir çelişki, yani doğru olmayan, ya da temel inançlara aykırı olan bir sonuç çıkarma durumu. Kabul edilmiş görüşlere ya da sağduyu olarak tanımlanan genel inançlar bütününe karşıt olsa, aykırı düşse de, doğru olabilen bir tümce; ilk bakışta saçma, hatta kendi kendisiyle çelişik gibi görünmekle birlikte, doğru olan ya da olabilen bir görüş ya da tez olarak paradoks, doğru kabul edildiği zaman yanlış, yanlış diye görüldüğü zaman ise doğru olduğu ortaya çıkan tümce ya da önermeyi tanımlar” (Cevizci, 1999: 676). Bu tanıma bağlı olarak en dikkat çeken unsurun çelişki olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bağ (2022: 80) da “Aynı anda hem doğruluk hem yanlışlığı içinde taşıyan paradoks, anlamın kendi içinde çelişmesi durumunu ifade eder. Fakat buradaki çelişme, önerme veya ifadeyi bir anlamsızlığa değil örtük bir anlamlılığa sürüklemektedir. Paradoks, büsbütün bir anlamsızlıktan ziyade mecaz ve sembolik ifadelerin farklı bir boyutta şekil almış yeni hâlidir.” der. Bu tarz bir çelişkiyi temelinde barındıran tümceler bir yandan da bir belirsizlik ortaya koymuş olur. Bu ilişkilendirmede bahsi geçen *çelişki* ve *belirsizlik*, kendi kendini çürüten varsayım kavramını paradoksa taşıyan unsurlardır. Bu durumda her iki kavram da görünenin ardında bir örtük anlam taşır. Bu anlamlılığı Bağ (2022: 81) şöyle izah etmiştir: “Anlamın çatışması paradoks, yüzey yapıda çelişki içermesine rağmen derin yapıda keşfedilmeyi bekleyen gizemli büyük bir anlamlılığa sahiptir. Günlük dilin sınırlılığı, bireyi, ifade etmek istediği şeyi, kuralların dışına çıkararak söylemeye iter. Bu nedenle birey, mecaz ve sembolik ifadelerle bu sınırların zirvesine ulaşabilir. Belki de paradoks, söylenmek istenen şeyi örtük bir şekilde dile getirmenin en iyi yoludur; anlamın ötesidir.”

Durhan (2019: 23) bu ilişkiyi şöyle izah eder: “Genel olarak paradoks, kendi başlarına alındıklarında doğru görünen bir veya birkaç önermenin, görünürde çelişkiyle sonuçlanmasından meydana gelir. Paradokslarda söz konusu olan çelişiklik durumu dikkatli bir göz ve derin bir düşünme ile ortaya çıkarılabilir. Bu durumda kendi kendini çürüten ifadeler, göndermesinin yine tümcenin kendisi olması sebebiyle çelişkili ifadeler olarak yorumlanabilir. Kıran ve Eziler Kıran da (2013: 458) çelişkinin insanı şaşkınlığına, sorgulattığını, eğlendirdiğini ya da endişelendirdiğini ifade etmektedir. Burada bahsedilen dikkatli bir göz ve derin bir düşünme ifadeleri de çelişkinin sorgulama gerektirdiğine işaret etmektedir. Söz gelimi ‘Tek kelime Türkçe bilmiyorum.’ diyen bir insanın esasında paradoksal bir cümle kurduğu ya da bu ifadedeki çatışma durumu çelişkide olduğu kadar açıkça göze çarpmamaktadır.” Dolayısıyla bu çalışmanın çıkış noktası olan söz konusu varsayımların *çelişki* ile diğerlerine yakın bir ilişkisinin olduğundan bahsedilebilir. Bu noktada Tarski’nin görüşüne de değinmek gerekir. Tarski (1944: 348) önermelerin kendi aralarındaki çelişkinin dayandığı öncülleri analiz etmek ve bu varsayımların her ikisini karşılayan dil tutarsız olarak addedileceğinden bu öncüllerden en az birini reddetmek gerektiğini ifade etmektedir.

Günlük yaşamımızda, klasik mantıkta geçerli olan çelişmezlik ilkesinin geçerli olmadığı durumlarla da karşılaşmaktayız. Çelişki kavramıyla ilgili olarak felsefi bir bakış açısıyla Ferhat (2017: 178) tarafından şu izah yapılmıştır: “Çelişki, yalnızca iki şey arasındaki karşıtlıkta dışsal olarak kendisini göstermez, aynı zamanda varlığın doğasına içkindir. Bu nedenle Hegel’in de

birçok defa tekrarladığı gibi her şey kendisinde çelişkilidir. Başka bir deyişle karşıtlıklar eş zamanlı, birbirinden ayrılmaz bir biçimde varlığa içkindir”. Daha genel bir tanım ile çelişki, bir önermenin kendisinin veya değilinin çelişmesi ve sadece birinin doğru olmasıdır (Bağ, 2022: 84). Ancak bu iki kavram elbette ki doğrudan birbirini karşılamaz. Dilsel bir söylem olarak ele alındığında bu iki kavramı birbirine daha yakın kılan olgulardan biri ifadenin ileri sürdüğü önermenin ve aynı zamanda aksinin aynı bağlamın içine yerleştirilmiş olmasıdır. Nitekim paradoks türleri arasında söz konusu kavramı örnekleyen tümcelerle de karşılaşılabilmektedir.

Kendi kendini çürüten varsayım ifadesi her ne kadar dilsel bir söylem olsa da felsefe ve mantıktan da uzak tutulamaz. Yukarıda değinilen kavramsal ilişkilendirmeleri biraz daha ayrıntılı olarak değerlendirmek için “Bütün genellemeler yanlıştır.” şeklinde kendisine gönderme yapan bir tümce hareket noktası olarak ele alınabilir ve bu tümce “Epimenides paradoksu”na da temas etmektedir.

Epimenides (Yalancı / Giritli) Paradoksu, “Bütün Giritliler yalancıdır.” önermesinden hareketle ortaya çıkmıştır. İfade sahibinin Giritli olması sebebiyle bu ifade doğru ise söyleyenin bu sözünün de yanlış olması gerekir. İfade yanlış kabul edildiği takdirde de önerme doğru olacaktır. Benzer bir örnek şu şekilde verilebilir: ‘Bu sayfada yazılanlar yanlıştır’. Eğer bu önerme doğru ise bu sayfada yazılanlar ve bu önerme yanlıştır. Bu önerme yanlış ise ifade de yanlıştır, yani bu sayfada yazılanlar yanlış değil doğrudur. (Hacinebioğlu, 2006: 113). Görüldüğü üzere bu tür herhangi bir bağlama ihtiyaç duymadan kendine göndermede bulunan tümcelerde ele alınış yönüne göre iki sonuca ulaşılabilir ve bu sonuçlardan biri, diğeri göz ardı edildiği takdirde her zaman doğrudur. Dolayısıyla çelişkili olması veya tutarsız görünüşleri, bu tümceleri anlamsız yapmaz. Burada anlama ilişkin ikinci bir nitelik ortaya çıkar. Bununla ilişkili olarak da Bağ (2023: 49) konuyla ilgili çalışmasında hem doğru hem de yanlış olan bu tümcelerin doğruluk değerini şöyle ortaya koyar: “Aslında mantıkta bir önermenin tek bir doğruluk değeri vardır: ya doğrudur ya yanlıştır. Üçüncü hâlin imkânsızlığı ilkesi, sözü edildiği gibi, herhangi bir şeyin üçüncü hâlinin olma olasılığını yok sayar. İnsan ya vardır ya yoktur; bir şey ya doğrudur ya yanlıştır; üçüncü bir hâl olamaz, der. Paradoksta ise durum tersine döner, *hem... hem bağlacı* devreye girer ve üçüncü bir hâlin imkânı doğar: belirsizlik.”

Peki, bir anlam taşıyıcısı olan dil ve dil kullanıcıları neden belirsizliğe ihtiyaç duyar? Bu soruya cevap vermek için öncelikle bu tür ifadelerin nerelerde kullanıldığına dikkat etmek gerekir. Bu tür tümcelerin çelişkili veya belirsiz olması aynı zamanda bu ifadeleri anlatım yönünden güçlendirir, hatta akılda kalıcılığını kolaylaştırır. Dolayısıyla bu tür tümceleri edebî metinlerde, atasözlerinde ve deyimlerde örneklemek mümkündür. Ek olarak bu tür ifadeleri edebî metinlerde sıklıkla rastlanması da bir yandan bu tümcelerdeki anlamın kuvvetinin de bir göstergesidir. Bağ (2023: 68) da paradoksun karşıtlık ve çelişkinin bir arada olup kendine göndermeli durum ile birlikte anlamsızlıktan ziyade derin ve zengin bir anlamlılığı ifade ettiği için şairler tarafından edebî bir sanat ve üslup olarak kullanıldığını ve gerçeğe ulaşmak için dilin sınırlarını zorlayarak kapalı ve örtük bir anlam ile ifadenin etkileyici ve güzel olmasını sağladığını söyler. Buradan bakıldığında kendi kendini çürüten varsayım tümcelerinin iki zıt yöne işaret ederek hem doğru hem yanlış olabilmeleri ve bu tür yapıların edebiyatta sıkça kullanılmasının doğru-yanlış zıtlığının etkisiyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Bu da aslında bu ifadelerin anlam ötesinde bir değer taşıdıklarının göstergesidir.

Bağ’ın (2023: 33) çalışmasında paradoks ile paradoksun yakın kavramları olarak tanımlanabilecek *karşıtlık*, *antinomi*, *tezat*, *oksimoron*, *ironi*, *mecaz* ve *çelişki* kavramları, çeşitli ölçütlerle karşılaştırılmıştır. Bu ölçütler esas alınarak *paradoks* ile *kendi kendini çürüten varsayımın* ortaklaşan ve farklılaşan yönlerini ve kendi kendini çürüten varsayımın paradoksa yakınlık derecesini şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

	Paradoks	Kendi kendini çürüten varsayım
Karşıt anlam	+	+
Çelişme	+	+
Asıl maksadı gizleme	+	+
Üçüncü hâlin imkânlılığı	+	+
Bir sözcükte	-	-
Söz öbeğinde	+	-
Tümcede	+	+
Anlamsız görünme	+	+
Kendine gönderme	+	+

Tablo 1: Paradoks ve kendi kendini çürüten varsayım kavramlarının yakınlık derecesi

Tabloda yer alan ölçütler üzerine bir değerlendirme yapılacak olursa her iki kavram da kendini yanlışlayan bir önerme ileri süren çelişkili bir yapıdadır. Bağlamsız bir yapının tutarlılığından veya anlamlılığında bahsedebilmek için bir yargıya ihtiyaç vardır. Dolayısıyla kendi kendini çürüten varsayımın bir yargı bildirmesi, yani sözcük ya da söz öbeğinin üstünde bir yapı olması gerekir. Bu yönüyle paradokstan ayrılır. Bu iki kavramı bir araya getiren en güçlü ölçütler, öncelikle kendine gönderme ile başlar ve ilk bakışta anlamsız görünür. Oysa yukarıda da değinildiği gibi buradaki anlamsızlık bütünüyle yüzeyseldir, her iki kavram da derinde güçlü bir anlamlılık barındırır. Anlamlılık, (doğal) dil kullanıcısının eşleştirdiği dilsel yapı ile dil dışı gerçeklik (gönderge) ve / veya kavramlar arasında olan ilişkisi sonucu ortaya çıkar. Anlamlı veya anlamsız olma durumu dil kullanıcılarına ve çeşitli dil düzlemlerine göre değişiklik gösterebilmektedir (Boz, 2020: 8). Başlangıçta göze çarpan bu anlamsızlık ise çelişkiye, çelişkili ifadeler ise dildeki bir önermenin yalnızca doğru veya yanlış olması gerekirken her ikisini de ifade ediyor olmasına dayanmaktadır. Ancak bu iki kavramın tümceye kattığı üçüncü bir anlam vardır, bu da belirsizlikle gelen bir anlamlılıktır.

2. Bir Metinsellik Ölçütü Olarak Tutarlılık

Bir metnin metin olma özelliklerini gösteren belirli ölçütler vardır. “Bir metni metin yapan şeyler nelerdir? Ne metindir veya ne metin değildir?” soruları sonucunda metnin özellikleri veya daha yaygın kullanımıyla metinsellik ölçütleri için en sık kullanılan sınıflandırma Beaugrande ve Dressler’e aittir. Bunlar; *bağdaşıklık*, *tutarlılık*, *amaçlılık*, *kabul edilebilirlik*, *durumsallık*, *bilgisellik* ve *metinler arasılıktır* (Kerimoğlu, 2014: 237). Bu ölçütler arasında *bağdaşıklık* ve *tutarlılık*, metnin kendi içyapısıyla ilgili ölçütlerdir (Kerimoğlu, 2014: 238). Bağdaşıklık metnin yüzeyinde, dilsel öğeler aracılığıyla görülebildiği hâlde; tutarlılık derin yapıda oluşan anlamlar arasındaki mantıksal bağlantılar ve tutarlılığı gösteren belirli dilsel öğelerle oluşmaktadır. Bunun nedeni tutarlılığın sadece metinle sınırlı bir özellik değil de okurların anlama süreçlerinin bir neticesi olmasıdır (Aşkın Balcı, 2018: 159).

Dilin anlam taşıyıcısı olma özelliği dolayısıyla tümcelerde okuyucunun algısına uygun anlamlı bir bütünlük aranır. Bu anlamsal bütünlüğün sağlanabilmesi için belli başlı ölçütlerin arasında ifadenin bağlamsal olarak anlamlı olması, ileri sürdüğü düşünce ile çelişmemesi gibi unsurlar da yer alır. Bu durumda *tutarlılık* kavramı ortaya çıkar.

Tutarlılık, kesin süreç ve olayları belli bir işlem olarak yorumlamamızı sağlayan ve hatta bize izin veren dil dışı etkileşim bilgileriyle metinde gerçekleştirilen yazılı metnin değerinin yanı sıra yazarın ve konuşucunun amacını doğru anlamamızı da sağlamaktadır. Daha doğrusu

tutarlılık, metin içindeki belli olayların ve eylemlerin nasıl devam edeceğinin anlamsal ve dizinsel bir göstergesidir (Aşkın Balcı, 2018: 160).

Tutarlılık, metnin içindeki anlam parçalarının akla uygun bir yapı olarak ortaya çıkışındaki kavramların da kabul edilebilirliğini ortaya koyarak metindeki tümceler arası ve metin yapı bileşenlerindeki önermelerin yapısal ilişkileri olarak gösterilmektedir. Aslında kastedilen metnin derin yapısında yer alan “kavramlar” arasındaki ilişkilerdir (Aşkın Balcı, 2018: 159). Yani genel bir ifadeyle metin olma ölçütleri arasında anlamsal bir bütünlüğü esas alan tutarlılık terimi temelde metnin derin yapısı ile ilişkilidir, denebilir.

2.1. Kendi Kendini Çürüten Varsayımların Tutar(lı/sız)lığı

Tutarlılık, bağlam içinde tümceler arasındaki anlam ilişkisi ile ilgilidir. Burada söz konusu kavramı örnekleyen ifadeler sadece birer tümce olsalar da anlamsal olarak kendilerine gönderimde bulunması ve bu noktada bir çelişkinin doğması da tutarlılık kavramını düşündürür. Bir metni tutarlılığı bakımından incelemek, üstyapı olarak genel metin çerçevesinde, metnin tümünü anlamsal olarak değerlendirmek demektir (Günay, 2007: 116). Bu çalışmaya konu olan dil birimi tümcedir ve bu tümceler bir bağlam içinde yer aldığı metinsellik ölçütleri çerçevesinde değerlendirilirken kendilerine gönderimde bulunmaları vasıtasıyla bağlamdan bağımsız olarak bir zihin egzersizi ile de ele alınabilir. Günay’ın (2007: 121) ileri sürdüğü gibi bir metnin tutarlı olması, anlamsal olarak da tutarlı olmasını gerektirir. Başta söylenen bir şey metnin sonunda tam karşıtı bir duruma dönüşmüşse burada anlamsal olarak bir tutarsızlık vardır. Bu düşünceden hareketle kendine gönderimde bulunan bir tümce kendisiyle çelişiyor, yani sunduğu düşüncenin karşıtı bir durumu da içinde barındırıyorsa burada da tutarsızlıktan bahsedilmesi gerektiği düşünülebilir. Bağ (2023: 6) da tümcenin göndermesinin kendisi olması tümcede tutarsızlığı ve çelişkiyi ortaya çıkarır, demektedir.

Öncelikli olarak bir metni tutarlı kılan belli başlı unsurlar vardır. Bunlar *yineleme*, *ilerleme* ve *bağıntılılık* özelliklerinin yanı sıra *çelişkili olmama* şeklinde sıralanmış; çelişkili olmama unsuru şöyle izah edilmiştir: “Aynı zamanda, birbiriyle çelişen fikirlerin bir arada bulunmaması ve metne konu olan göndergelerin, dış dünya gerçekleriyle örtüşmesi, bunlarla belli bir bağlantı içinde olması da gerekmektedir” (Onursal, 2003: 124). Dressler’e göre insanlar farklı sebeplerle, zaman zaman tutarlı ve / veya bağdaşık olmayan metinler kullanabilirler. Bu yüzden metinselliğin ölçütleri arasında, metin alıcılarının davranışları da dikkate alınmalıdır (Dressler’den akt. Lüleci, 2016: 601).

Burada bahsedilen ölçütler anlamdan bağımsız değildir, ancak bu kavramlar doğrusal bir ilişkide de değildir. Yani bir ifadenin çelişkili olması, belirsizlik barındırması ya da hem doğru hem de yanlış olması o ifadeyi anlamsız kılmaz. Bağ (2023: 8) da ifadenin veya önermenin anlamlılık ölçütleri olan *çelişmezlik*, *tutarlılık*, *doğruluk* ve *geçerliliğe* uygun olmamasının anlamsızlık olarak tabir edilmemesi gerektiğini ileri sürer.

Yukarıda genişçe izah edildiği gibi kendi kendini çürüten varsayımların paradoks kavramı ile yakından bir ilişkisi olduğu rahatlıkla ifade edilebilir ancak bu kesinlikle kendini yanlışlayan her ifadenin bir paradoks olduğu anlamına gelmez. Nitekim konunun bu boyutu felsefe ve mantığın sınırları içindedir. Ancak aşağıda yer alan tümceler mantık ve felsefe alanlarının çerçevesi dışında, birer dil malzemesi olarak ele alındığında bu tümceleri barındırdıkları muğlaklık ve çelişki neticesinde *kendi kendini çürüten varsayımlara* örnek olarak göstermek ve yine bu tümceler üzerinden *kendi kendini çürüten varsayımların* tutarlılık ve anlamlılık görünümünü irdelemek mümkündür. Metin kavramı, iletişimin bir unsuru olması sebebiyle incelenmek üzere bir bağlama ihtiyaç duyar.

Bütün genellemeler yanlıştır: Bu ifade ileri sürülen önermenin yanlışlanması bir kendini inkâr etme biçimi olarak değerlendirilebilir. Burada bütün genellemelerin yanlış

olması, kendisi de bir genelleme olan bu tümceyi doğruluktan uzaklaştırmaktadır. Ancak burada bir çelişki doğuran durum, bu yanlışlama hâlinde önermenin doğruluğunun ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla bu önerme yanlış ise bu genelleme doğrudur. Eğer bu önerme doğruysa bu genelleme yanlıştır.

Söz konusu ifade, aşağıdaki örnek iki metinden hareketle bağlam içinde şu şekilde örneklendirilebilir:

...

Bilim adamlarının tespitleri bunlar... Gözü kapalı yapılan her tespit mutlaka yanlış bir tespittir. Gözümüz kapalı tespit yapmayalım... Hele genellemeler hiç yapmayalım...

Demek ki neymiş? Bütün genellemeler bir değilmiş. Göz kapalıyken ve açıkken yapılan genellemeler varmış. Kötü genelleme - iyi genelleme! Öyle olmasaydı zaten yukarıdaki ilk tanımın üçüncü maddesi olmazdı. (Bir işlemin sonucu olan genel kavram, yargı, bilim yasası veya kuram) Bilim olmazdı, yargı / lama olmazdı, trafik, spor karşılaşmaları vb. hiçbir şey olmazdı...

*Bu durumda Niçe'nin sözü (ya da ona atfedilen söz) anlamsız mı oluyor? Hayır tam tersine. **Bu dâhil, demiş başında, bütün genellemeler yanlıştır.** O zaman, bütün genellemelerin yanlış olduğu da yanlıştır. İçlerinde doğrular da vardır, sonucu çıkar. Değil mi? (Akdağ, 2024)*

Yukarıdaki metinde görüldüğü üzere söz konusu tümce bir anlam bütünlüğü içinde, bağlamın diğer önermeleriyle aynı yönde, hatta diğer önermelerin bir izahı şeklinde yer almış; kendi içindeki çelişkisine karşın tutarlı bir görünüm oluşturmuştur.

*Montaigne "bütün genellemeler çürük ve tehlikelidir" diye bir genelleme yapmış. Kendisinin yaptığı bu genellemeyi çürük görmüş olacak ki Alexander Dumas "bütün genellemeler tehlikelidir; bu da öyle" diyerek durumu toparlamaya çalışmış. Genellemeler hakkında atıp tutarken bile genelleme yapmak zorunda olduklarını fark etmiş olacak Friedrich Nietzsche biraz daha toplamaya çalışmış: "**Bu dâhil bütün genellemeler yanlıştır.**" demiş. İnsanlar hakkında genelleme yapmadan sosyoloji mümkün mü? "Türkler İstanbul'u aldı" diye yazan bir tarihçiye, "bütün Türkler mi?" diye sorulur mu? (1000kitap, 2024)*

Bu metinde ise aynı bakış açısıyla kaleme alınmış üç farklı tümce örneklenmekte, kendine gönderimde bulunan her bir tümcenin genelleme kavramının doğal bir çıktısı, hatta sosyolojinin bir gerekliliği olduğu söylenmiştir. Bu düşüncenin benzer bir yapıyla örneklenmesi de bu düşünceyi desteklemektedir. Dolayısıyla bu bağlam içinde de söz konusu yapıdaki bir tümcenin anlamsal bütünlüğün bir parçası olması durumunda tutarlılığının tartışmasız olduğunu söylemek mümkündür.

Kendi kendine gönderimde bulunan tümceler bir bağlamdan ve dolayısıyla metinsellik ölçütlerinden bağımsız olarak ele aldıklarında, bu tümcelerin izahı bir zihin egzersizi olarak değerlendirilebilir. Bu zihin egzersizinin çıkış noktası çalışmaya konu olan müstakil tümcelerin anlamsal olarak kendilerini de kapsamasıdır. Bunun neticesinde de iki doğru ihtimali ortaya çıkmakta ve bu da bir belirsizliği gündeme getirmektedir. Belirsizlikle ilgili olarak konuşmacı ve dinleyici arasındaki ilişki, paylaşılan bilgiler ve ifadenin durumuyla ilgili bazı edimsel etmenler sayesinde ikisi arasındaki gönderim ilişkisi sağlanabilir (Aslan, 2020: 266). Nitekim metnin üretilme amacına uygun olması ve kendisi aracılığıyla aktarılmak istenen iletinin doğru bir biçimde kavranabilmesi için anlam parçalarının bütünlük ve süreklilik oluşturacak biçimde birbirine eklenmesi gerekmektedir (Aşkın Balcı, 2018: 162). Yukarıda ele alınan tümce ile örneklemek gerekirse "Bütün genellemeler yanlıştır." ifadesi konuşucu ve dinleyicinin her ikisinin de bu tümcenin aynı zamanda bir genelleme olduğunu biliyor olması neticesinde kendi kendine gönderim yapabilmektedir.

Hiçbir şey doğru değildir: Castagnoli (2207: 13), Maskie'nin kendini çürütme mantığına ilişkin değerlendirmelerini ele alır ve "Nothing is true." tümcesinden hareketle

mutlak kendini çürütme diye adlandırdığı bir türü çözümlendiğini söyler. Buna göre Markie “hiçbir şey bilmediğimi bilmem (veya hiçbir şeyin doğru olmadığının doğru olması)” ifadesini formüleştirecek bu formdaki her önermenin kendini çürüttüğünü ortaya koyar. Açıköz (2019: 24) ise söz konusu tümcenin çelişkili durumuna felsefi bir değerlendirme ile şöyle değinmiştir: “Örneğin ‘bütün şeyler yanlıştır’ bütün diğer şeylerle birlikte bu formüle şüphecilere göre kendisini de yanlıştır. Çünkü kendisi de bütünün içinde bir parçadır. Yine, gerçekte bir önceki formülün değişik ifade versiyonu olan ‘hiçbir şey doğru değildir’ formülü de kendini yanlıştırdığından şüpheciler tarafından dikkate alınmaz. Çünkü eğer ciddiyetle dikkate alınacak olursalar; bilgi nesnesi hakkında ama onama ama ret konumunda herhangi bir hüküm vermek mümkün olmayacaktır”.

Anlamsal olarak değerlendirildiğinde bu önerme doğru ise tümcedeki bilgi yanlıştır. Diğer taraftan önermeyi yanlış kabul etmek aynı zamanda doğruluğunun da göstergesidir. İfade, bir bağlam içinde şöyle örneklendirilebilir:

Nietzsche bildiğimizi düşündüğümüz her şeyin yalan yanlış olduğunu, hiçbir şeyin doğru olmadığını çok farklı şekillerde, tekrar tekrar söyler, fakat yine de bir şeyin, ancak onun ne olduğunu söyleyebilmemiz durumunda doğru -en azından kendisini betimlemenin araçlarına sahip olmadığımız bir gerçekliğe tekabül etme anlamında doğru- olacağını bildirir. O, bütünüyle farklı bir hakikat telakkisi, cümlelerin deneyimin düzenlenmesi ve öncelenmesi ölçütüne göre daha iyi veya daha kötü âletler olduklarını ortaya koyan pragmatik bir doğruluk anlayışı geliştirmiş olmasına rağmen, müteakibiyetçi doğruluk görüşüne hâlâ inanmaya devam ediyordu. Yani kendisini bu yeni teoriyi kabul etme durumuna taşıyamadı ve eleştirmeye koyulduğu bir hakikat ve gerçeklik telakkisinin kurbanı oldu; başka bir deyişle, sağduyu, bilim ve felsefenin yorumlar, bildiğimizi söylediğimiz her şeyin bir yorum olduğunu söylerken, kendisinin de, çıplak hakikat yerine, bir yorum önermekte olduğunu göremedi. (Danto, 2002)

Yukarıdaki metinde yer alan “hiçbir şeyin doğru olmadığı” önermesini doğru kabul etmek anlamsal olarak ifadenin kendisinin de yanlış olduğunu düşündürmektedir. Nitekim bağlamsal bütünlükte de yazar ifadenin kendisiyle çeliştiğine işaret etmektedir.

Bir bağlam içinde buldukları takdirde tutarlı olarak değerlendirilebilecek şu önermeleri metinsellik ölçütleri kapsamı dışında, müstakil bir incelemeyle, zihin egzersizi ile ele almak da mümkündür:

Bütün Giritliler yalancıdır: Yukarıdaki tümce ile benzer bir çerçevede bu kavrama örnek olarak sunulabilecek bir diğer ifade Epimenides paradoksunun temelini oluşturan “Bütün Giritliler yalancıdır.” tümcesidir. Tümce tüm Giritlilerin yalancı olduğunu ileri sürerken Epimenides’in bir Giritli olması önermeyi yanlışlayan, çelişkili bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu sayfada yazarlar yanlıştır: Bu sayfada yazarların yanlış olması, söz konusu tümceyi de yanlışlamakta ancak bu durum tümcenin ileri sürdüğü ifadeyi doğrulamaktadır. Bu da önceki örneklerle paralel bir çelişkili durum oluşturmaktadır. Bir diğer ifadeyle eğer bu önerme doğru ise bu sayfada yer alan bu tümce yanlıştır, ancak önerme yanlış ise bu tümce doğrudur.

Bu cümleye inanmak için hiçbir neden yok: Bu ifade de söz konusu kavramı örnekleyen tümcelerden biridir. Bu ifadeye göre önerme doğruysa, yani eğer bu tümceye inanmak için bir neden yoksa bu önerme bu tümceye inanmamız için yeterli bir nedendir.

Dilin imkânlarının anlatımı kuvvetlendirme gücü sayesinde bu tür örneklerin sayısını arttırmak mümkündür. Elbette bu ifadelerin çelişkili olduğu açıktır, ancak bu tümceleri yalnızca çelişkili olarak değerlendirmek yeterli değildir. Her birinde tümce ve tümcenin kendine gönderimi, anlamsal olarak birer muğlaklığın varlığı açıktır. Bu tür ifadelerin kendilerine kendilerini inkâr eden gönderimlerde bulunmaları bu tümceleri biçimce tutarsız bir görünüme

yaklaştırır. Ancak bu tutar(lı/sız)lık, anlamsızlık demek değildir. Çünkü her bir ifade, bir yanışa ve doğruya işaret eder.

Sonuç

Bu çalışmada kendisine gönderimde bulunan ve bunun neticesinde kendisiyle çelişen bir anlam ortaya koyan tümceler konu olarak işlenmiştir. *Self-refuting idea* olarak adlandırılan, biri göz ardı edildiğinde diğeri doğru görünen iki yönlü bu ifadeler *kendi kendini çürüten varsayımlardır*. Bir diğere ifadeyle kendine gönderimde bulunan ve hangi açıdan bakılırsa bakılsın ileri sürdüğü önermeyi yanışılayan bu tümceler doğru kabul edildiğinde yanışa, yanlış kabul edildiğinde ise doğruya işaret etmektedir. Bu da anlamsızlıktan ziyade metne bir anlatım gücü kazandırmaktadır.

Çalışmada öncelikli olarak kendi kendini çürüten varsayımlar, çeşitli ölçütlerle paradoks kavramı ile karşılaştırılmıştır. Buna göre;

- karşıt anlam içermeleri, çelişkili olmaları, asıl maksadı gizlemeleri, belirsizlik taşımaları ile üçüncü hâlin imkânlılığı ilkesi, anlamsız görünmeleri, sözcük boyutunda örneklenmemeleri ve kendine gönderimde bulunmaları bakımından benzerlikleri;

- paradoks söz öbeği düzeyinde görülebilirken kendi kendini çürüten varsayımların ortaya çıkabilmesi için bir yargıya ihtiyaç duyması iki kavramın ayrılığını ortaya konulmuştur.

Dilbilgisel açıdan kusursuz görünen bu ifadeler anlamsal olarak bir belirsizlik taşır. Ancak bu belirsizlik, tümceye metinsellik ölçütleri bakımından bir tutarsızlık görüntüsü verirken bir anlamsızlık ifade etmez. Yani bir tümcenin dilbilgisel açıdan kurallara uygunluğu daima anlamsal bir netlik ya da mutlak bir doğru sağlamak için yeterli olmayabilmekte, bu durumda ifade tutarsız gibi görünebilmektedir.

Bu ifadeler taşıdıkları anlatım gücü sayesinde bir edebî sanat olarak veya bir dilin toplumsal hafızasını simgeleyen atasözleri ve deyimlerinde kullanılabilir. Bu da bir şiirin ya da dilden dile aktarılan büyük bir tecrübenin anlatımında kullanılan bu tür ifadelerin biçimce tutarsız görünseler de anlamsız olmadıklarının göstergesidir.

Yukarıda değinilen çıkarımlar vasıtasıyla bu türlü yapılar paradoksal bir çerçevede değerlendirilebilir. Bu durumda paradoks kavramıyla yakın ilişki içinde olan *karşıtlık*, *antinomi*, *tezat*, *oksimoron*, *ironi*, *mecaz*, *çelişki* kavramlarının yanında Türkçesi *kendi kendini çürüten varsayımlar* şeklinde önerilebilecek *self-refuting ideas* kavramını da söylemek gerekmektedir.

Bu tümceler ileri sürdüğü önermeyi inkâr ederken şeklen tutarsız görünseler de bir belirsizliğin ardında, görünen anlamın ötesinde bir doğruluğu ya da yanışılığı ifade etmekte, yani bir hakikati ortaya koymaktadır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

1000kitap (2024, Mart 12). <https://1000kitap.com/bu-da-dahil-butun-genellemeler-yanlistir-nietzsche--293099?hl=tr>

Açıköz, H. M. (2019). Sextus empirikus ve karşıtları örneklerinde mantık ve şüphe ilişkisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 15-29.

Akdağ, B. (2024, Mart 12). Genellemeler üzerine. <https://blog.milliyet.com.tr/genellemeler-uzerine/Blog/?BlogNo=594333>

Aslan, E. (2020). Belirlilik. E. Boz (Ed.), *Türkçede Dilbilgisel Ulamlar* içinde (259-281. ss.), Gazi Kitabevi.

Aşkın Balcı, H. (2018). *Metindilbilimin ABC'si*. Say Yayınları.

Bağ, R. L. (2022). Türkçede paradoks. *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 80-92.

Bağ, R. L. (2023). *Türkçede paradoks (teori ve inceleme)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Boz, E. (2017). Terim biliminin sorunlarına dair. *Türk Dili Yılı Armağan Kitabı* içinde (229-237. ss.), Türk Dil Kurumu Yayınları.

Boz, E. (2020). Dilbilgisel ve dilbilgisi dışı kavramları üzerine. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, (1), 1-11.

Castagnoli, L. (2007). Everything is true - everything is false: Self-refutation arguments from Democritus to Augustine. *Antiquorum Philosophia*, (1), 11-74.

Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.

Danto, A. (2002). *Nietzsche - Hayatı, eserleri ve felsefesi*. (Çev: A. Cevizci), Paradigma Yayınları.

Durhan, G. (2019). Bir mantık problemi olarak paradoks. *Mantık Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 21-37.

Durmaz, C. (2014). *Russell paradoksu temelinde 20. yüzyıl paradoksları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ferhat, N. (2017). Çelişkinin devinimi. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, (24), 177-194.

Günay, D. (2007). *Metin bilgisi*. Multilingual Yayınları.

Hacınebioğlu, İ. L. (2006). Bir düşünce ve mantık problemi olarak paradoks. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (7), 105-120.

Karaman, B. İ. (2009). Terim oluşturma yöntemleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 57(2), 45-59.

Kerimoğlu, C. (2014). *Genel dilbilime giriş*. Pegem Akademi.

Kıran, Z. & Eziler Kıran, A. (2013). *Dilbilime giriş*. Seçkin Yayınları.

Lüleci, M. (2016). Edebî metinlerde bağdaşıklık ve tutarlılık: “Sisler Bulvarı”, “Tutunamayanlar” ve “Müthiş Bir Tren” örneğinde Türk edebiyatına metin dilbilimsel bir yaklaşım. *Turkish Studies*, 11(4), 595-634.

Onursal, İ. (2003). Türkçe metinlerde bağdaşıklık ve tutarlılık. A. Kıran, E. Korkut, S. Ağıldere (Yay. Haz.), *Günümüz Dilbilim Çalışmaları* içinde (121-132. ss.), Multilingual Yayınları.

Putnam, H. (1981). *Reason, thruth and history*. Cambridge University Press.

Raymond, M. S. (2006). Self-reference in all its glory. T. Bolander, V. F. Hendricks, S. A. Pedersen (Ed.), *Self-Reference* içinde (151-163. ss.), Center for the Study of Language and Information.

Tarski, A. (1944). The semantic conception of truth. *Philosophy and Phenomenological Research*, 4(3), 341-376.

EXTENDED ABSTRACT

Language is responsible not only for complying with grammatical rules but also for providing semantic integrity. However, sometimes a sentence may contradict itself semantically even if it is a grammatically perfect sentence. Such sentences are context-independent sentences that refer to themselves, thus distorting the concepts they represent. The expression “kendi kendini çürüten varsayım” can be used in Turkish for such sentences, which are called self-refuting ideas. Although the statement kendi kendini çürüten varsayım is a linguistic discourse, it is an inevitable fact that it is also related to philosophy and logic. However, in this study, the sentences discussed under this concept are semantically evaluated in a linguistic context.

The most important feature of self-refuting ideas is that the sentence contradicts itself. In this respect, it can be said that such sentences show similar characteristics to the concept of paradox. These features are generally contradictory and uncertain. For instance, the Epimenides (Liar / Cretan) Paradox is based on the premise that “All Cretans are liars.” Since the owner of the statement is Cretan, if this statement is true, inevitably, the speaker’s statement is also wrong. Even if the statement is accepted as false, the proposition will be true. This paradox is also self-refuting. It is possible to increase the number of such examples.

The basis of the study is to reveal the relationship between self-refuting ideas and coherence, which is one of the criteria of textuality. To ensure semantic integrity, certain criteria include elements such as the expression being contextually meaningful and not contradicting the idea it proposes. In this case, the concept of consistency comes to life. Consistency is concerned with the semantic relationship between sentences in context. It is necessary to consider the context when evaluating the consistency of a statement, but its reference is sufficient to meet the criterion.

To ensure consistency in a text, certain elements must be present. These include repetition, progression, relatedness, and adherence to the principle of non-contradiction. While statements that do not comply with the principle of non-contradiction may appear formally inconsistent, this does not render them meaningless. As such, it would be inaccurate to claim complete inconsistency in such cases.

The fact that such sentences are contradictory or ambiguous also strengthens these expressions in terms of expression and even makes them easier to remember. Therefore, it is possible to exemplify such sentences in literary texts or proverbs and idioms. In other words, the frequent occurrence of such expressions in literary texts is also an indication of the strength of the meaning in these sentences.

To summarize everything with an example;

All statements that make broad generalizations are inherently false: *It would be correct to consider the negation of the proposition put forward in this statement as a form of self-denial. This particular statement, which is also a generalization, is negated by the fact that all generalizations are deemed false. However, the situation that creates a contradiction here is that the truth of the proposition emerges in this case of negation. Thus, if this proposition is proven to be false, it would make this specific generalization true. On the other hand, if this proposition holds, then this same generalization becomes false.*

Although these sentences appear to be formally inconsistent while denying the proposition they put forward, they express a truth or falsehood behind an ambiguity, beyond the apparent meaning, that is, they reveal truth.